

Семіотичні особливості мовленнєвого жанру «Невдоволення»

Т. В. Нікітюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: tv.nikit@gmail.com

Paper received 25.03.16; Accepted for publication 10.04.16.

Анотація. Стаття присвячена семіотичним особливостям мовленнєвого жанру невдоволення. Композиційні особливості та основні жанрові характеристики невдоволення визначають відбір та вживання лексико-семантичних, граматичних, стилістичних та синтаксичних засобів та прийомів у турецькому мовленні.

Ключові слова: мовленнєвий жанр невдоволення, адресант, адресат, семіотичні особливості.

Трансформація суспільства, стрімкий розвиток соціальних, ділових та політичних взаємовідносин вивели на перший план проблеми практичного використання мови. У зв'язку з цим, лінгвісти звертають свою увагу на функціональний аспект мови та розглядають його в реальному контексті комунікації. Такий підхід пов'язаний з семіотичною трихотомією (семантикою, синтактикою, прагматикою), тобто дослідженням функціонально-знакових форм організації комунікації. Це дозволяє експлікувати комунікативно-мовленнєві процеси, що є надзвичайно актуальним з точки зору сучасної наукової парадигми.

Таким чином стає закономірно звернення наукових поглядів до мовленнєвого жанру як до форми включення мови у людську діяльність та пов'язаних з нею процесів пізнання позамовної реальності, яка детермінує специфіку організації жанру.

Про актуальність досліджень мовленнєвих жанрів влучно висловились російська дослідниця Т. В. Шмельова: «Набуття жанрового мислення – одне з найважливіших змін у лінгвістиці кінця ХХ-го ст.» [5, с. 62].

Дослідженням мовленнєвих жанрів як моделі комунікації, так і окремих аспектів жанрової організації мовлення займалися такі вчені, як Н. Д. Артюнова, М. М. Бахтін, Ф. С. Бацевич, А. Вежицька, В. В. Демет'єв, К. Ф. Седов, Т. В. Шмельова та інші.

Наукова новизна даної роботи полягає в загальному семіотичному підході до вивчення мовленнєвого жанру невдоволення на матеріалі сучасного турецького художнього дискурсу.

Об'єктом нашого дослідження є мовленнєвий жанр «невдоволення», а предметом – його типова мовна реалізація відповідно до трьох аспектів семіотики (семантики, синтактики та прагматики).

Метою нашого дослідження є проведення комплексного лінгвістичного опису мовленнєвого жанру «невдоволення» який ми розглядаємо з огляду на його функціонально-прагматичні, синтаксичні та лексико-семантичні складові.

Досягнення даної мети зумовлює вирішення таких завдань, як: дати визначення мовленнєвому жанру невдоволення; виділити специфічні комунікативні одиниці і мовленнєві формули, які характерні для конфронтативного мовленнєвого жанру невдоволення, його лексико-семантичні та прагматичні особливості.

У свідомості тих, хто виконує мовленнєву дію (усну чи письмову), завжди присутній певний образ жанру, який допомагає інтерпретувати, а потім і породити мовлення. Так на думку відомого засновника

теорії мовленнєвих жанрів М. М. Бахтіна, «мовленнєві жанри організують наше мовлення майже так, як його організують граматичні форми» [2, с. 181].

Жанрові форми, звісно, не є такими стійкими як форми мови. Можна навіть сказати, що вони є індивідуальними, так як породжуються під впливом когнітивних процесів кожного окремого індивіда. Однак, незважаючи на всю свою індивідуальність, жанрові форми мають певні спільні риси, за допомогою яких ми їх відносимо до того чи іншого мовленнєвого жанру. До таких спільних рис ми можемо віднести комунікативну мету, яку несе у собі кожен з видів мовленнєвих жанрів або ж концепцію адресата тощо.

У нашому дослідженні ми спробуємо виокремити загальні риси конфронтативного мовленнєвого жанру невдоволення.

Ф. Бацевич намагаючись окреслити мовленнєві жанри, які виражають негативну оцінку адресата, виділяє наступні види: докір, зауваження, звинувачення, лайка, образа, осуд, погроза та окреслює їх як головні мовленнєві жанри, а несхвалення та невдоволення трактує як вторинні (допоміжні) [1, с. 115].

Погоджуємося з думкою української дослідниці О. Дерпак, яка відносить конфронтативний мовленнєвий жанр невдоволення до групи негативно-оцінних жанрів та відповідно, вважає його – первинним мовленнєвим жанром [4, с.63]. Адже, якщо звернутися до етимології цього слова, то воно має наступні значення:

Так у тлумачному словнику С. І. Ожегова невдовольство, -а, ср. Отсутствие удовлетворенности, отрицательное отношение к кому-чему-н. [6, с. 344].

Відповідно до тлумачного словника української мови невдоволення – це почуття і стан, за якого людина не відчуває задоволення [3, с. 592].

У тлумачному словнику турецької мови невдоволення (memnuniyetsizlik) – це стан незадоволення [1367].

Якщо взяти до уваги те, що невдоволення, як емоційний стан людини, передає злість, роздратування, негоду через певні ситуації, обставини, дії та вчинки оточуючих тощо, можемо дати таке визначення однойменному конфронтативному жанру.

Отже, конфронтативний мовленнєвий жанр невдоволення – це такий тип жанру, який використовується адресантом для того, щоб висловити, як правило, в емоційній формі, своє негативне ставлення до слів, дій, інтересів чи поведінки адресата.

Зазвичай, комунікативна мета конфронтативного жанру невдоволення направлена на те, щоб змінити

існуючий стан речей та реалізується у мовленні з високим емоційним навантаженням, яке, у більшості випадків, передається у вигляді грубощів, безпричинної агресії, неповаги до інших людей, які оточують адресанта або ж, навіть, з використанням непристойних слів чи виразів.

Нижче наведемо, як приклад, фрагмент, у якому адресант виявляє неповагу до оточуючих та використовує непристойну лексику:

Abla kardeşine döndü: 'Bu pisle konuşmayacaksın demedim miydi sana?'

Zehra leğen başından baktı ablasına: 'Konuşmuyorum valla abla. Konuşma benimle, ablam kızıyor, diyorum dinlemiyor. Hep geliyor.'

Pis sırnaşık...' [9, с. 61-62].

Старша сестра повернулася до молодшої: «Чи я тобі не казала, щоб ти не розмовляла з цією поганю?»

Зехра подивились на свою старшу сестру повз таза: «Йй Богу, сестро, не розмовляю. Я йому кажу, не розмовляй зі мною, сестра злиться але він не слухає. Постійно ходить.»

«Надокучлива погань...»

Використання та форма вираження конфронтативного мовленнєвого жанру невдоволення у комунікації напряму залежить від концепції адресанта. Для того, щоб реалізувати у мовленні жанр невдоволення адресант, як правило, має володіти певними перевагами, такими як вищий соціальний статус, авторитетність, більш поважний вік по відношенню до адресата, володіння більшими повноваженнями тощо.

Нижче наведемо фрагмент, у якому свою негоду виказує людина, яка є лікарем і по відношенню до адресата має не тільки вищий соціальний статус, а й у момент реалізації мовленнєвого жанру невдоволення, володіє певними повноваженнями, тобто, знаходячись на своєму робочому місці виконує свої службові обов'язки:

'Ne var yani, beş dakika bir girsek!'

'Burası hastane kardeşim. Üç dakikası, beş dakikası yok. Görüş saatini bekleyeceksin!' [7, с. 60].

«Ну що станеться якщо ми заїдемо на п'ять хвилин?»

«Шановна, тут лікарня. Ніяких три-п'ять хвилин. Чекайте години відвідування!»

Мовленнєвий жанр невдоволення використовується в більшості сферах нашого життя, що не виключає можливості використання цього типу конфронтативного жанру адресантом, який володіє нижчою соціальною роллю.

Так у нижченаведеному фрагменті своє невдоволення виказує дівчина на ім'я Нехір своїй старшій сестрі, яка виховувала її з самого народження і була її за матір. Отже, адресат володіє вищою соціальною роллю. По-перше, вона старша за віком від своєї молодшої сестри Нехір, а по-друге – вона виконує роль матері, яка померла.

'Neden geldin?' diye dudağını büzüp için için ağlamıştı Nehir. 'Sen benim annem değilsin ki' dedi[8, с. 44].

«Чому ти прийшла?» стиснувши губи тихенько заплакала Нехір. «Ти все ж таки не моя матір.» – промовила вона.

Враховуючи соціальні ролі адресанта у момент втілення жанру невдоволення, можемо зазначити, що

адресат, порівняно з автором, володіє рівними, нижчими або вищими соціальними та комунікативними ролями. Невдоволення адресанта своїми вчинками може вважати як справедливим, так і не справедливим.

Нижче наведемо фрагмент, у якому адресат не погоджується з комунікативними діями адресанта:

Çakır Ağa annesine göz ucuyla baktı. 'Annacağım yine ne yaptın? Fatma'nın kalbini kırdın.' [12, с. 15].

Чакір Ага краєм очей подивився на свою матір.

«Матусю, що ти знову зробила? Ти скривдила Фатму».

Наведемо ще один приклад, у якому адресат вважає справедливим використання своїм співрозмовником мовленнєвого жанру невдоволення:

'Bu nasıl bir kalabalık?' diye sordu Varyemez Ali. 'Neredeyse oturacak yer bile yok.'

Hasan arkadaşını dinlemiyor, gözleri sürekli Nermin'i arıyordu.

Ali sinirli sinirli baktı.

'Sana söylüyorum oğlum. Beni dinlemiyor musun?'

Hasan başını ona çevirdi.

'Haklısın,' dedi [12, с. 126].

«Що це за натовп?» – запитав Варйемезін Алі. – «Навіть немає місця, щоб присісти».

Хасан не слухав свого друга, його очі постійно шукали Нермін.

Алі знервовано подивився.

«Я тобі говорю, синок. Ти мене не слухаєш?»

Хасан повернув до нього голову.

«Ти правий» – сказав він.

Говорячи про диктумний зміст мовленнєвого жанру невдоволення, можемо зазначити, що мовленнєва ситуація, у якій реалізується цей вид жанру, не обмежується лише офіційною сферою адресата, часто вона відбувається і в його особистісній сфері.

Наприклад, два товариша Кабак Хафиз та Залоглу, попиваючи раки вирішують свої справи. У Залоглу виникає питання, яке викликає незадоволення у Кабак Хафизі:

'Sen? Sen ne yapacaksın?'

'Benim ne yapacağıma karışma sen. İşimi bilirim ben...'

Rakı şişesini kaptı, kadehine yarı yarıya koyup bir çekişte diledi [10, с. 77].

«Ти? Ти що будеш робити?»

«А ти не заважай тому що я збираюсь зробити. Я знаю свою роботу...»

Він вихопив пляшку раки. Налив собі півкелиха та одним ковтком спустошив його.

Окрім цього, з точки зору часу, подія, яка сприймається мовцем як негативна, небажана тощо, може відбуватися в момент вираження невдоволення, відбуватися в минулому або відбуватиметься найближчим часом.

Так у фрагменті, який подано нижче, конфронтативний мовленнєвий жанр невдоволення реалізується адресантом, для того, щоб показати своє негативне ставлення до події, яка може відбутися в майбутньому:

'Onu (Cemal'i) da hayırlısıyla Gülfem gibi bir kızla evlendirsek iyi olacak.'

Hacı Nine elinde tettuğu kaşığı masaya fırlattı.

'Allah yazdıysa bozsun. Benim kardeşim hizmetçi

parçalarına mı kalmış?» [12, с. 34–35]

«Було добре, якби ми одружили його (Джемалю) з такою ж доброю дівчиною як Гюлфем».

Хаджи Ніне жбурнула на стіл ложку, яку тримала в руці.

«Нізацо на світі. Щоб мій брат дістався одній з прислуг?»...

Розглядаючи текстові фрагменти з точки зору чинників комунікативного минулого, дійшли висновку, що – конфронтативний мовленнєвий жанр невдоволення є реактивним мовленнєвим жанром (термін Т. Шмельової). Оскільки він завжди використовується мовцем як реакція на інші види жанрів.

Нижче наведемо фрагмент, у якому мовленнєвий жанр невдоволення виступає як реакція на інформаційний мовленнєвий жанр:

Diyesiymişsin ki... ben fabrikamda babama bile güvenmem. Sen babamdan bile ilerisin. Nuh'a muha kulağasma diyesiymişsin...

'Dedikodu istemem Nuh! Senin hakkında ne düşündüğümü senin herkesten iyi bilmen gerek...' [9, с.174].

Ти сказав, що... я на своєму заводі, навіть, своєму татові не довіряю. Ти навіть пішов далі, і сказав не тільки про свого батька а й – не довіряй цьому Нуху...»

«Я не хочу чути ніяких пліток, Нух! Ти маєш краще за всіх знати, що я про тебе думаю...» Використовуючи мовленнєвий жанр невдоволення, адресант, як правило очікує перлокутивного ефекту у відповідь, тобто, як його висловлювання вплинуло на дії адресата. Зазвичай, такими очікуваннями є урахування адресатом побажань мовця, що може виражатися не тільки вербально але і конкретними невербальними діями.

Так, нижче наведемо фрагмент, у якому адресат відповідає невербально:

'Anne, anne kalk. Ablama bir şey oldu, kalk'...

Anne hala uyanamıyor:

'Ablama bir şey oldu diyorum anne, kalk bee!'

Anne zorla kendine gelebildi. Durumu kavrayınca da yatağından fırladı [9, с.251].

«Мамо, мамо вставай. З старшою сестрою щось трапилось, вставай...»

Мати все ще не могла прокинутись.

«З старшою сестрою щось трапилось, кажу тобі мамо, гей вставай!»

Мати з важкістю прийшла до тями. Зрозумівши що трапилось, підхопилась з ліжка.

Небажаним перлокутивним ефектом є використання таких фраз типу: «Хто ти такий?», «Що тобі до цього» тощо. Якщо вони мають місце в певній комунікативній ситуації, можна з певністю стверджувати про провал мовленнєвого жанру невдоволення.

Нижче наведемо приклад, у якому реалізується небажаний для адресанта перлокутивний ефект:

Ne için üst baş almazsın kendine de çekersin kafayı?' Murtaza ellerini arkasına koyarak sordu: 'Nerden gelip, gidersin nereye?'

Adam esnedi, sonra uykulu uykulu, 'Sana ne?' dedi.

'Banaa? Bana ha? Devletin memuruna? Bilirsiniz kimim ben?'

'Kim olursan ol!'

'Yaa... demek olayım her kim olursam?' [9, с. 23].

«Чому ти такий розхристаний, до того ж ще й так нализався?» Муртаза завівши руки за спину запитає: «Звідки та куди ти йдеши?»

Чоловік позіхнув, потім мляво сказав: «Тобі що до цього?»

«Мені? Ба, мені? Державному службовцю. Та ти знаєш хто я такий?»

«Ким би ти не був, мені байдуже.»

Проведений аналіз мовленнєвих висловлювань невдоволення, з точки зору мовного втілення, дозволяє нам прийти до висновку, що вони, у більшості випадків, реалізуються за допомогою розповідних речень в теперішньому, рідше в минулому та майбутньому часі. Це пояснюється тим, що адресат висловлює своє негативне ставлення до певних дій адресанта, які відбуваються «тут» та «зараз». Але зустрічаються як питальні так і окличні речення. Наприклад:

'Hastaya iyi bakmıyor! Sevkinin istiyoruz. Fakülteye gönderesin istiyoruz!' [7, с. 32]

Він погано доглядає за хворим! Ми хочемо Севкіна. Ми просимо, відправте його на навчання.

Мовленнєвий жанр незадоволення, як правило, актуалізується у формі діалогу, в якому мовці можуть використовувати розмовно-знижену лексику:

- *'Aptal olma oğul' [12, с. 16].*

- *«Не будь дурнем, сину.*

Крім цього, в арсеналі мовної реалізації цього мовленнєвого жанру є:

а) питальні конструкції, які утворені за допомогою питального слова і питальної частки:

Kılıksız sertçe durdu: 'Ne var?'

- *Murtaza tepesi attı: 'Ne mi var?' [9, с. 15]*

Неохайно одягнений чоловік сердито зупинився: «Що таке?»

Муртаза розлютився: «Що таке?»

б) вигуки 'ulan' чи 'abe'(гей), 'ya' (ох) тощо:

- *'Ulan yapur kalkacak, cabuk ol! [11, с. 9]*

- *«Гей ти, давай швидше, пароплав має відправлятися!»*

г) риторичні запитання:

- *'Yalan mı söylüyorsun oğul?' diye çıktı Hacı Nine [12, с. 15].*

- *« Я що брешу, сину?» сварливо промовила Хаджи Ніне.*

д) конструкції з дієсловами-імперативами:

- *'Gel de inat etme. Bir kuma al' [12, с. 15].*

- *«Нуж-бо не пручайся. Візьми собі ще одну дружину.»*

г) арготичну лексику:

- *'Ağzın kokar leş gibi rakı?'*

- *'Kokabilir. Çektim kafayı...' [9, с. 23].*

- *«З твого рота тхне раки?»*

- *«Може тхнути. Я нализався...»*

У межах цього конфронтативного жанру невдоволення мовець може звертати увагу адресата на свої проблеми через третіх осіб:

- *Murtaza'nın tüyleri diken diken, 'Haaayır', diye bağırdı. 'İstemem. Hiç bir devlet memuru etmez kabul rüşvet!' [9, с. 51].*

- *Муртаза прогримів «Нііі. Я не хочу. Жодний державний службовець не погодиться взяти хабара!»*

Отже, мовленнєвий жанр невдоволення використовується мовцем для того, щоб змінити дії свого

опонента, які на його думку є недоцільними, показати своє негативне ставлення до подій тощо. Цей жанр, який є одним із найбільш вживаних конфронтативних жанрів, як правило, використовується мовцем з ви-

щим соціальним статусом та актуалізується широким набором мовних засобів, які прямо чи опосередковано вказують адресатові на те, що його дії є неприйнятними з точки зору адресанта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2009. – 376 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / М. М. Бахтин // Собр. Соч.: в 5 т. – М.: 1996. – Т.5: Работы 1940-х-начала 1960-х годов. – С. 159-206.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. Ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Дерпак О.В. Конфронтативні мовленнєві жанри: комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / О.В. Дерпак; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 16 с. – укр.
5. Шмелева Т. В. Жанроведение? Генеристика? Генология? // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / Т. В. Шмелева. М.:2007 – С. 62 – 67.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов/ Под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. М.: Рус. Яз., 1987. – 797 с.
7. Akçam Alper Doktor civarımı / Alper Akçam. – Ankara, Güldekini Yayınları, 2002. – 152 s.
8. Canan Tan En son yürekler ölür / Canan Tan. – İstanbul, Altın kitaplar, 2009. – 423 s.
9. Orhan Kemal Murtafaza / Orhan Kemal. – İstanbul, Everest, 2011. – 356 s.
10. Orhan Kemal Hanımın çiftliği / Orhan Kemal. – İstanbul, Everest, 2010. – 410 s.
11. Orhan Kemal Gurbet kuşları / Orhan Kemal. – İstanbul, Everest, 2007. – 372 s.
12. Sinan Akyüz Şafika & Feraye. /Akyüz Sinan – İstanbul, ALFA, 2013. – 536 s.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. Categories of communicative linguistics/ F. S. Batsevych – K.: Akademia, 2009. – 376 p.
2. Bakhtyn M. M. "The Problem of Speech Genres" / M. M. Bakhtyn //Collected works: in 5 volumes. – M.: 1996. – V.5: Articles 1940-1960 years. – С. 159-206.
3. Great Dictionary of Modern Ukrainian languages / Uklad. I holov. Red. V. T. Busel– K.; Irpin: VTF «Perun», 2004. – 1440 c.
4. Derpak O.V. Konfrontatyvni Speech Genres communicative and pragmatic aspects of language (based on Ukrainian , English and Polish): Abstract... kand. filol. nauk: 10.02.15 / O.V. Derpak ; Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka. — K., 2005. — 16 s. — ukr.
5. Shmeleva T. V. Speech Genres? Generistika ? Genologiya // Anthology of speech genres : Casual communication / Т. V. Shmeleva. М.:2007 – S. 62 – 67.
6. Ozhehov S. Y. Russian dictionary: Ok. 57 000 slov/ Pod red. chl.-korr. AN SSSR N. Yu. Shvedovoi. – 18-e yzd., stereotyp. M.: Rus. Yaz., 1987. – 797 s.
7. Akcham Alper Doktor zhivarımı / Alper Akcham. – Ankara, Güldekini Yayınları, 2002. – 152 s.
8. Canan Tan the latter heart stops / Canan Tan. – İstanbul, Altın kitaplar, 2009. – 423 s.
9. Orhan Kemal Murtafaza / Orhan Kemal. – İstanbul, Everest, 2011. – 356 s.
10. Orhan Kemal Farm ladies / Orhan Kemal. – İstanbul, Everest, 2010. – 410 s.
11. Orhan Kemal Migratory birds / Orhan Kemal. – İstanbul, Everest, 2007. – 372 s.
12. Sinan Akyuz Shafika & Feraye. /Akyuz Sinan – İstanbul, ALFA, 2013. – 536 s.

Semiotic features of the " dissatisfaction "speech genre

Nikitiuk T.

Abstract. The given article deals with the speech tactics of the dissatisfaction speech genre. Speech tactics and main characteristics of the genre characteristics determine the selection and use of lexical-semantic , grammatical , stylistic and syntactic tools and techniques in Turkish discourse.

Keywords: dissatisfaction speech genre; semiotic features; sender.

Семиотические особенности речевого жанра «недовольства»

Т. В. Никитюк

Аннотация. Данная статья посвящена семиотическим особенностям речевого жанра недовольства. Композиционные особенности и основные жанровые характеристики недовольства определяют отбор и употребление лексико-семантических, грамматических, стилистических и синтаксических приемов в турецкой речи.

Ключевые слова: языковой жанр недовольства; семиотические особенности; адресат; адресант.